

Memo

Aan (1) Mr. Otte Paraaf _____

d.t.v. mr. [REDACTED]

Van Mr. [REDACTED]
Afgestemd met: N.v.t.
Doorkiesnummer(s) 8867
Datum 1 september 2016
Onderwerp Gesprek met Laatstewil (20 september)

Aanleiding: De coöperatie laatste wil (CLW) heeft verzocht met het College van gedachten te wisselen over een proeftuin waarin het verstrekken van een laatste-wil-pil door het OM kan worden gedoogd zodat de verstrekker (bijv. de apotheker) niet zal worden vervolgd. Het gesprek tussen Jos van Wijk en Petra de Jong van CLW en Rinus Otte, vindt plaats op 20 september 2016.

Doel: Ter voorbereiding van dit gesprek zal ik in deze memo ingaan op de gespreksnotitie die door CLW is overhandigd en het later toegezonden boekje "Legitiem verzet in afzondering". Eerst zal ik ingaan op de recente ontwikkelingen rond dit thema.

Bijlagen:
1: notitie CLW.
2: achtergrond CLW.
3: samenvatting en boekje CLW "legitiem verzet in afzondering".

Achtergrondinformatie*Adviescommissie voltooid leven*

In januari 2016 publiceerde de 'adviescommissie voltooid leven' onder voorzitterschap van Paul Schnabel het rapport 'Voltooid leven' (hierna: de Adviescommissie). Het rapport gaat in op de vraag of er nieuwe wetgeving nodig is om hulp bij zelfdoding aan mensen die hun leven voltooid achten, mogelijk te maken. De commissie beantwoordt die vraag ontkennend op grond van, samengevat, de volgende overwegingen:

- Het belang van het vraagstuk (leven/dood) en de onomkeerbaarheid van de beslissing, maakt dat de commissie het onwenselijk vindt om een grote mate van vrijheid te laten ontstaan; de veiligheid is in het geding.
- De definitie van 'voltooid leven' is niet goed te geven. De commissie maakt onderscheid in vier categorieën waarbij de Wtl voor de eerste twee (lijden met medische achtergrond en de grensgevallen) uitkomst biedt. Alleen in die gevallen waarin geen sprake is van lijden of het lijden duidelijk geen medische grondslag heeft, biedt de Wtl geen soelaas. De commissie heeft echter niet de indruk dat de vraag om hulp bij zelfdoding in die categorie 'regelmatig aan de orde' is. De Wtl biedt ook ruimte om in te spelen op veranderende ontwikkelingen en omstandigheden.
- Het belang van zorgvuldigheid in de besluitvorming en deskundigheid in de uitvoering maakt dat vastgehouden moet worden aan de gekwalificeerde positie van de arts.

Kabinetsstandpunt Voltooid Leven

Bij brief van 4 juli 2016 heeft het College gereageerd op het voorgenomen kabinetsstandpunt dat er een wettelijke mogelijkheid moet komen om hulp bij levensbeëindiging bij 'voltooid leven' mogelijk te maken. 5.1.2i

Gespreksnotitie CLW

Bijlage 1 bevat de notitie van CLW.

In hoofdlijnen betoogt CLW dat een laatste-wil-pil wettelijk mogelijk zou moeten worden en dat in de aanloop daarvan er een 'proeftuin' zou moeten worden opgezet waarin leden van de CLW over die pil kunnen beschikken. Reden dat het OM wordt benaderd door de CLW, is dat men op voorhand een garantie wil dat apothekers die een dergelijk middel verstrekken, niet zullen worden vervolgd.

Een aantal opvallende stellingen zal ik hieronder samenvatten.

1. Er is behoefte aan de laatste-wil-pil. Artsen staan weliswaar liberaal t.a.v. euthanasie, maar slechts een derde van de actuele verzoeken wordt uitgevoerd (de helft van alle artsen voelt zich niet ervaren genoeg en heeft morele of religieuze bezwaren), aldus CLW.

BJZ: CLW baseert zich op een oud sterfgevallenonderzoek uit 2010 en dan ook nog op de daarin opgenomen cijfers over het jaar 2005 (elf jaar geleden). In 2010 werd 45% van de aanvragen uitgevoerd. Van de niet uitgevoerde aanvragen (55%) ging het in 44% van de gevallen om zaken waarin de patiënt overleed voordat het kon worden uitgevoerd en ging het in 13% om ingetrokken verzoeken. Slechts in 18% van die gevallen ging het om principiële bezwaren. Het sterfgevallenonderzoek 2015 loopt nog. De SLK werd op 1 maart

2012 opgericht en voorziet juist in gevallen waarin de arts de euthanasie niet wil uitvoeren (bijv. i.v.m. gewetensbezwaren). Het jaarverslag van de SLK over 2015 leert dat van de 1.180 afgehandelde aanvragen, 31% is gehonoreerd, 6% is terug verwezen naar de arts, 12% van de verzoekers overleed voordat het kon worden uitgevoerd en 25% werd afgewezen omdat niet aan de zorgvuldigheidseisen was voldaan (de overige 75% viel af om andere redenen).

2. De laatste jaren is het draagvlak voor een zelfgekozen levenseinde toegenomen, aldus CLW.

BJZ: CLW baseert zich niet op wetenschappelijk gevalideerd onderzoek maar op onderzoek van media (Een Vandaag en NRC). De Adviescommissie concludeert op pagina 112 dat het allemaal niet zo helder is en het vermoedelijk niet gaat om een *actuele* wens, maar de wens van mensen om over een dergelijke pil te kunnen beschikken¹ voor het geval ze die zouden willen gebruiken.

3. CLW vindt het rapport van Paul Schnabel teleurstellend doordat het geen ruimte of oplossing biedt. In het persbericht van 4 februari 2016 omschreef CLW het rapport als "een karikatuur van de maatschappelijke realiteit". Naar oordeel van CLW "*bewijzen [de conclusies van de adviescommissie] eens te meer de dogmatische invloed van behoudend (christelijk) Nederland op de gehele pluriforme en participatiesamenleving*".

BJZ: het rapport van de Adviescommissie geeft een gefundeerde onderbouwing voor het standpunt dat uitbreiding van de wettelijke mogelijkheden wellicht helemaal niet noodzakelijk is en plaatst daar ook kanttekeningen bij.

4. Het rapport van Paul Schnabel heeft geleid tot 'verontrusting' en gezorgd voor 'actiebereidheid onder leden van de CLW' voor een proefneming. CLW wijst daarbij op het artikel 'legitiem verzet in afzondering' van Gert Rebergen dat ik heb opgevraagd (bijlage 3).

BJZ: De samensteller bepleit het gedogen van het aanbieden van de laatstewilpil op basis van de theorie dat de burger recht heeft op een 'scharrelruimte' waarin de overheid niet meekijkt. De burger die zich niet herkent in de door de wetgever opgelegde regels, heeft het recht om zich aan die regels te onttrekken (zolang dit handelen alleen op zichzelf slaat, zoals bij levenseinde het geval is). Het is mijn persoonlijke opvatting dat **5.1.2i en 5.2.1**

---

¹

[Redacted footnote content]

5.1.2i en 5.2.1

[Redacted text block]

5. CLW stelt voor om de laatstewilpil te verstrekken exclusief aan hun leden in het kader van een 'proefneming'. Het plan moet dan wel nader worden uitgewerkt, waarbij er ruim aandacht zal zijn voor veiligheidsprotocollen.

BJZ

De proeftuin die CLW voorstaat, is in strijd met de wet en is reeds om die reden niet uitvoerbaar.

6. Verstrekking van een laatstewilpil valt niet onder hulp bij zelfdoding in de zin van artikel 293 Sr (p. 4 van de notitie: 'juridische obstakels').

BJZ:

5.1.2i

[Redacted text block]

Advies BJZ

5.1.2i

[Redacted text block]

[Redacted text block]

5.1.2i en 5.2.1
[Redacted]

5.1.2i en 5.2.1
[Redacted]

5.1.2i en 5.2.1
[Redacted]

5.1.2i en 5.2.1
[Redacted]

5.1.2i en 5.2.1
[Redacted]

5.1.2i en 5.2.1
[Redacted]

- 5.1.2i en 5.2.1
[Redacted]
- 5.1.2i en 5.2.1
[Redacted]

---

² 5.1.2i en 5.2.1
[Redacted]

- 5.1.2i en 5.2.1 [redacted]
[redacted]
- 5.1.2i en 5.2.1 [redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]
- 5.1.2i en 5.2.1 [redacted]
[redacted]

- **Opgericht** in april 2013. In 2016 zijn er 3000 leden.
- **Doel:** 'CLW is opgericht om voor haar leden te bewerkstelligen dat het eigen levenseinde mag en kan worden geregistreerd, met een humaan werkend laatstewilmiddel dat op een legale manier is verkregen, zonder toetsing voor- of achteraf door een arts, begeleider of consulenten'.
- **Autonomie:** autonomie van de leden staat voorop. De CLW wil bereiken dat zij de laatste-wil-pil voor hun leden zelfstandig kan verstrekken, ongeacht het motief dat leden hebben om hun leven te beëindigen. In een interview zei initiatiefnemer Rebergen: *"geen vrije markt van vraag en aanbod, geen automatieken met pillen. Neen, een kader is gewenst (zoals een coöp.) waarbinnen de leden op exclusieve wijze aan middelen kunnen komen. De leden van de vereniging spreken onderling af hoe en wat. Liggen hier dan geen 'gevaaren' van bevoogding op de loer? Nee: als een lid zegt, 'ik wil dood en ik wil daartoe middelen' — ongeacht wat die persoon motiveert en moveert— dan krijgt dat lid toegang daartoe. Geen enkel ander lid mag 'mij' weerhouden — [...]"*. Bron: "coöperatie laatste wil, in gesprek met Gert Rebergen en Jos van Wijk", artikel van Frank Vandendries.
- **Bestuur:** twee bestuursleden. Voorzitter Jos van Wijk en bestuurslid Petra de Jong.
- **Jos van Wijk:** van oorsprong ingenieur (1973), een post hbo-opleiding bedrijfskunde (1983) en cursus bio-energetica (1998). Div. functies vervuld (directeur woningbouwverenigingen en andere ad interim directeursfuncties). Actief voor de NVVE (Nederlandse Vereniging voor Vrijwillig Levensseinde) 2007-2016 en m.i.v. 2013 voorzitter CLW.
- **Petra de Jong:** 2008 tot 2015 directeur NVVE, longarts, SCEN-arts, in 2015 gedecoreerd en benoemd tot ridder in de orde van oranje Nassau. In 2012 was zij initiatiefnemer en drijvende kracht bij de oprichting van Stichting Levensseindekliniek. Haar ouders besloten in 2012 samen hun leven te beëindigen (Petra de Jong is daar in interviews heel open over, een radio-interview hierover is nog te beluisteren via http://www.npo.nl/het-gesprek-petra-de-jong-van-de-nvve/15-05-2013/WO_NCRV_005827).
- Verder zijn er **toezichthouders** (een apotheker, en een hoogleraar psychologie van de klinische genetica LUMC), drie **adviseurs**, onder wie Gert Rebergen samen met Jos van Wijk initiatiefnemer (zie hierna) en is er een **comité van aanbeveling** waarin Wim Anker zit.
- **Verhouding NVVE / CLW:** CLW betoogt een levenseinde zonder rol van de arts; de NVVE ziet wel een rol voor de arts weggelegd. Op de site van CLW staat: "CLW richt zich vooral op het autonome recht van individuen die zelf willen kunnen bepalen op welke wijze en op welk moment zij een einde aan hun leven willen maken. Daarbij is de betrokkenheid van artsen als beoordelaar van de stervenswens niet aan de orde. De CLW beijvert zich ervoor om in deze regeringsperiode een proefneming te starten om de veiligheidsaspecten nog beter in kaart te brengen en dat wetenschappelijk te laten begeleiden. De NVVE steunt dit initiatief, dat immers ook past in de ambitie van de NVVE om een 'autonome route' te bewerkstelligen. Zelf geeft de NVVE op de korte termijn prioriteit aan het verwerven van draagvlak voor een pilot voor de doelgroep voltooid leven, inspeliend op de politieke discussie die in het najaar zal worden gevoerd naar aanleiding van het rapport Schnabel. Bij dit initiatief spelen artsen wél een rol."

- Over de auteur: Rebergen is zelfbenoemd 'deeltijdactivist', initiatiefnemer van CLW en, blijkens het boekje, ook secretaris en penningmeester van CLW. Over zijn achtergrond zegt hij in een interview:

Gert Rebergen [...] heeft bedrijfskunde gestudeerd en is hij onder meer zorgmanager geweest. In die laatste hoedanigheid werd hij geconfronteerd met de problematiek van de langdurige zorg: daklozen en/of psychiatrische patiënten. Zowel de uitzichtloosheid en het lijden van deze groepen personen als het gemak waarmee zij gestigmatiseerd en geëtiketteerd werden als 'wilsonbekwaam' (waarmee hen het recht van spreken werd ontnomen) baarde hem zorgen: zij leken in de discussie rondom de keuze voor de eigen levensbeëindiging buiten de boot de vallen. In de semi-NVVE-commissie psychiatrie wilde hij speciale aandacht voor en de belangen behartigen van de vermeend wilsonbekwamen. Later werd hij voorzitter van de werkgroep 'Voltooid Leven', en was hij betrokken bij werkgroepen over de 'drie routes' en de laatstewilpil. In die laatste hoedanigheid heeft hij Jos van Wijk leren kennen.

- Het boekje met de titel "legitiem verzet in afzondering" is uitgegeven door CLW in 2016 en samengesteld door Rebergen. Het boekje bevat een voor- en nawoord van Rebergen. Daar tussen wordt uitgebreid ingegaan op het werk van de Adviescommissie.
- Het bevat tevens reacties van leden van de CLW (mails en tweets) op het rapport van de Adviescommissie. Gelet op het aantal leden van CLW (ruim 3.000) is het aantal reacties (ruim 70 in totaal) beperkt.
- De reacties van de leden zijn nagenoeg allemaal kritisch als het gaat om de uitkomst van de Adviescommissie. Bijzonder is wel dat een aantal aangeeft het rapport nog nader te zullen bestuderen; een aantal CLW-leden reageert nl. op het persbericht van CLW of het televisieoptreden van Paul Schnabel. De algemene reactie is dat de leden die reageren zich betutteld voelen. Een klein aantal reacties is negatief waar het gaat om de bewoordingen die CLW heeft gebruikt om de Adviescommissie neer te zetten. De reactie op een dergelijke kritische noot 9 (zie p. 52 en 53) komt er samengevat op neer dat CLW bewust heeft gekozen voor een scherpe toonzetting omdat de leden dat vragen: "Onze leden vragen van ons om de grenzen van de wet op te zoeken [...] Van belang vind ik dat je bij ons thuis moet kunnen voelen en zeggen wat je denkt en voelt. En dat is soms niet keurig".
- Het activistische komt terug in de tekst van Rebergen. Hij (en daarmee CLW) pleit voor het 'gedogen van een tijdelijk autonome zone'. Zoals ik [ ] het begrijp, staat CLW (onder verwijzing naar Frissens boek het geheim van de laatste staat" en Habermas' theorie) voor dat de burger 'ondergronds' moet gaan als het gaat om het gebruik van de laatstewilpil. Termen en zinnen uit Frissens boek worden dan ook veelvuldig geciteerd, zoals: "Vrijheid is het recht in verborgenheid te leven", "een ruimte waar de burger onaanraakbaar moet zijn" en "scharrelruimte". Rebergen (CLW) is van oordeel dat een democratische overheid niet moet optreden als een 'rigide handhaver' van de wetten verankerde regels, want dan vervreemdt het zich van dat deel van de burgers dat zich in die regels onvoldoende herkent. Om die reden moet de overheid een autonome zone gedogen waarin "de burger heimelijk het recht op afzondering kan en mag beoefenen [...]".

OPENBAAR MINISTERIE

Parket-Generaal

Aan Mr. Otte
Mr. Van der Burg
Kopie aan Mr. Haverkate
Van Mr. [REDACTED] d.t.v. mr. [REDACTED]
Doorkiesnummer(s) 8867
Datum 28 februari 2018
Onderdeel BJZ
Onderwerp Verdenking Wjsg [REDACTED]

Memo

Gevraagde beslissing

Wjsg [REDACTED]

Achtergrond

Begin september 2017 kondigde CLW aan dat het onder leden een middel gaat verspreiden waarmee deze leden, op termijn, hun leven kunnen beëindigen. CLW heeft de naam van het middel niet bekend gemaakt, maar spreekt over een legaal verkrijgbaar conserveringsmiddel aan te duiden als 'middel X'. Verschillende deskundigen nemen aan dat het gaat om **5.1.2i Woo**¹. Het voornemen van CLW kreeg landelijk veel aandacht:

Voor de uitzending hierover in nieuwsuur verwijs ik naar:

<https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2190853-cooperatie-laatste-wil-vindt-middel-voor-levensbeëindiging.html>.

Na deze aankondiging steeg het ledenaantal van CLW fors. Media spreken van een stijging van enkele honderden naar ongeveer 20.000 leden.

<https://www.hartvannederland.nl/nieuws/2018/enorme-stijging-aantal-leden-laatste-wil-voor-humane-zelfdoding/>

De kwestie liet ook de politiek niet onberoerd.

¹ Dit middel werd ook gebruikt in de 'pindakaasmoord'. Zie : <https://www.medischcontact.nl/nieuws/laatste-nieuws/artikel/de-pindakaasmoord.htm>

Er zijn diverse Kamervragen gesteld², ook naar aanleiding van vergelijkbare Initiatieven zoals van de in Nederland verblijvende Australische arts Philip Nitschke die in oktober 2017 zijn 'zelfdodingscabine' introduceerde

zie: <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2200000-australische-dr-death-komt-met-zelfmoordkist.html>).

Twee maal heeft SGP Kamerlid Van der Staaij de minister mondeling verzocht te (laten) onderzoek of het handelen van CLW halt kan worden toegeroepen en wellicht strafbaar is.

5.1.2i Woo
[Redacted text block]

OM-standpunt t.a.v. 294 Sr

Het (naar buiten gebrachte) OM standpunt **5.1.2i Woo** – luidt dat hulp bij zelfdoding alleen strafbaar is als de dood intreedt. Indien dit het geval is, zal van de concrete omstandigheden afhangen of sprake is van hulp bij zelfdoding. Dit houdt verband met de nogal casuïstische jurisprudentie die het geven van 'algemene informatie' niet strafbaar acht, maar wel het vergemakkelijken van zelfdoding door bijvoorbeeld het geven instructies of verrichten van concrete handelingen (bijv. het mengen van middelen of opendraaien van potjes). Het onderscheid tussen die twee is echter niet scherp te trekken. Vanwege het strafmaximum op dit feit (3 jaar) kan evenmin sprake zijn van strafbare voorbereidingshandeling (daarvoor geldt een strafmaximum van 8 jaar).

Andere opties?

Wjsg, subs 5.1.2.i Woo
[Redacted text block]

² Vragen van Dik-Faber (ChristenUnie) en Van der Staaij (SGP) d.d. 7 september 2017 over het advies van de Coöperatie Laatste Wil omtrent een zelfdodingsmiddel ; vragen d.d. 17 oktober 2017 van Van der Staaij (SGP) over het bericht dat Nederland een centrale rol in een wereldwijd netwerk speelt dat mensen helpt bij het kopen van euthanatica.

³ [Redacted text block]

Hij kwam met drie nader te bestuderen opties:

- Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo
-
-

BJZ is van oordeel dat Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo

- Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo
-
-
-
-
-
-
-
-
-

BJZ is van oordeel dat Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo

1. Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo

2. Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo

- Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo

Memo

Datum 28 februari 2018

Onderwerp Verdenking Wjsg [redacted]

Pagina 4/6

Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo [redacted]
[redacted]

- Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo [redacted] :

Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo [redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]

- Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo [redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]

Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo [redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]

- Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo [redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]

- Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo [redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]

Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo
[Redacted text block]

3. Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo
[Redacted list item]

In bijlage 6 vindt u ad Informandum relevante passages uit de Noyon Langemeijer Remmelink i.v.m. Wjsg, subs 5.1.2c

Stopbrief

BJZ is van oordeel dat Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo
[Redacted text block]

Om die reden adviseert BJZ Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo
[Redacted text block]

Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo
[Redacted text block]

Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo
[Redacted text block]

Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo
[Redacted text block]

Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo
[redacted]

- [redacted]
- [redacted]

Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo
[redacted]

Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo
[redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]

Advies

BJZ adviseert uw College [redacted] Wjsg, subs 5.1.2c en i Woo
[redacted]
[redacted]
[redacted]

---

⁴ Het vestigingsadres van de CWL is Woerden, niet bekend is waar de bestuurders wonen.

We hebben uw toestemming
nodig

Sta functionele cookies toe ?

Sta analytische cookies toe ?

Sta sociale cookies toe ?

Toestaan

Weiger

Toezicht en advies

Toezichthouders:

Drs. Annemieke Horikx, apotheker. Lid.

Prof. dr. Aad Tibben, hoogleraar psychologie van de klinische genetica, LUMC.
Voorzitter.

Mr. Marcel Boyer, advocaat, is lid m.i.v. 28 mei 2016.

Adviseurs:

Gert Rebergen, deeltijdactivist

Hans van Dam, expert hersenletsel, verpleegkundige, schrijver

Mr. Peter Patijn, oud ziekenhuisbestuurder, nu pensionado.

Bik de Kok, oud directeur woningcorporatie, nu pensionado.

Comité van Aanbeveling:

22-2-2018

Toezicht en advies | Cooperatie Laatste Wil

Ton Bolier, voormalig psychiater, adviseur, sociaal ondernemer.

Willem Anker, advocaat.

Actualiteiten Voltooid Leven: Gebruik stoffen voor zelfdoding

Wat gaat u doen om de beschikbaarheid en het gebruik van bepaalde stoffen voor zelfdoding tegen te gaan?

- 5.2.1 [redacted]
[redacted]
[redacted].
- 5.2.1 [redacted]
[redacted]
- Momenteel voer ik een verkenning uit naar mogelijkheden ter regulering van de levering van stoffen waarvan bekend is dat deze gebruikt kunnen worden voor zelfdoding. Daarover zal ik u voor de zomer informeren.
- Dit Kabinet hecht grote waarde aan het terugdringen van het aantal suicides. Mijn collega Paul Blokhuis zal u voor de zomer informeren over de inzet hiervoor.

Wat is de stand van zaken van het onderzoek van het OM naar de Coöperatie Laatste wil?

- Zoals u weet is het OM een strafrechtelijk onderzoek begonnen naar de CLW, in het kader van hulp bij zelfdoding (art. 294 WvSr) en het deelnemen aan een organisatie die als doel heeft om misdrijven te plegen (art. 140 WvSr).

• 5.2.1 [redacted]
[redacted]

Met opmerkingen [5.2.1]

- Het onderzoek loopt en hier kunnen geen uitspraken over worden gedaan.

Met opmerkingen [5.1] 5.2.1

- 5.2.1

- 5.2.1

Met opmerkingen [5.1] 5.2.1

- 5.2.1

- 5.2.1

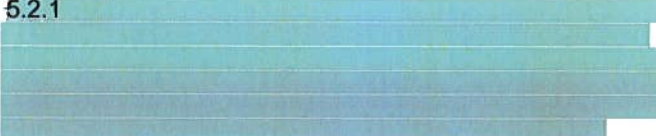
- 5.2.1

Met opmerkingen [De WtL geeft slechts de zorgvuldigheidscriteria, de verbodsbepaling staat in Strafrecht. Dit is cruciaal want euthanasie is verboden tenzij.

Factsheet

Onderwerp: Voltooid leven	
Kernboodschap	<ul style="list-style-type: none"> - Bij voltooid leven gaat het om mensen met een actieve stervenswens, waar geen medische grondslag voor is. - De commissie Schnabel (2016) onderzocht wat de juridische mogelijkheden en maatschappelijke dilemma's zijn met betrekking tot hulp bij zelfdoding aan mensen die hun leven voltooid achten. Daarbij keek de commissie ook naar de Euthanasiewet. - De commissie was van oordeel dat de groep van mensen die hulp bij zelfdoding wensen omdat zij hun leven voltooid achten en geen gebruik kunnen maken van de mogelijkheden die de huidige wetgeving, waarschijnlijk klein is. - U zult onderzoek laten uitvoeren naar de omvang en omstandigheden van de groep mensen voor wie de door de commissie Schnabel genoemde ruime interpretatie en toepassing van de bestaande euthanasiewetgeving onvoldoende soelaas biedt in de ogen van betrokkenen. De conceptonderzoeksopdracht wordt voor de zomer met de Kamer gedeeld. - De aanbevelingen van de Commissie Schnabel neemt u mee in de kabinetsreactie op de derde evaluatie van de Euthanasiewet, die de Kamer voor de zomer ontvangt. - 5.2.1 [Redacted]
Argumentatie	<ul style="list-style-type: none"> - Het ontbreekt voor dit kabinet op onderdelen aan voldoende informatie om weloverwogen en transparant een richting te kunnen kiezen. - Er is behoefte aan meer informatie over de omvang en omstandigheden van de groep mensen waarvoor de door de commissie-Schnabel genoemde ruime interpretatie en toepassing van de bestaande euthanasiewetgeving onvoldoende soelaas biedt in de ogen van betrokkenen. - Met de uitkomsten van het genoemde onderzoek zal het kabinet bezien wat het te doen staat en kan de Kamer zelfstandig besluiten over initiatiefwetgeving.
Politieke afspraken (regeerakkoord, convenant, coalitieafspraken e.d.)	<p><u>Regeerakkoord: (zie ook factsheet euthanasie):</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - 5.2.1 [Redacted] - In samenspraak met de Kamer, met behoud van ieders eigen positie en verantwoordelijkheid, faciliteren van een brede discussie over o.a. voltooid leven <p><u>Initiatiefwet D66:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - D66 bereidt een initiatiefwet voor die ouderen (75 jaar en ouder) met een voltooid leven de mogelijkheid biedt om hulp bij zelfdoding te krijgen ('Wet toetsing levenseindebegeleiding van ouderen op verzoek') <p><u>Toezeggingen</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - De conceptonderzoeksopdracht Voltooid leven zal gezamenlijk met de kabinetsreactie op de evaluatie van de euthanasiewet aan uw Kamer gezonden worden - Voor de zomer zal u de Kamer informeren over de uitkomsten van de verkenning naar mogelijkheden voor regulering van de levering van stoffen waarvan bekend is dat deze gebruikt kunnen worden voor zelfdoding.

Feiten&cijfers	<p>Aanbevelingen en conclusies commissie Schnabel tav voltooid leven:</p> <ul style="list-style-type: none"> - De commissie Schnabel concludeert dat de Euthanasiewet voldoende ruimte zou bieden voor het merendeel van de 'voltooid leven'-problematiek. - De commissie verwacht dat de groep mensen die hun leven 'voltooid' achten en om die reden een actieve doodswens hebben, zonder dat hun doodswens gerelateerd is aan enige medische problematiek klein is. In de meeste gevallen zou sprake zijn van een opeenstapeling van ouderdomsklachten, die samen met verlieservaringen op andere terreinen tot ondraaglijk en uitzichtloos lijden. Stapeling van ouderdomsklachten is een medische grond die valt onder de Euthanasiewet. - De commissie adviseert om, wanneer er toch voor een voltooid leven-wet wordt gekozen, goed af te stemmen met de Euthanasiewet zodat het risico op ondermijning van deze wet zo klein mogelijk is. - De commissie adviseert een richtlijn voor extra consultatie op het terrein van psychosociale en zingevingsproblematiek, wanneer er sprake is van voltooid levenswensen. - De commissie beveelt aan om gevoelens van "voltooidheid" te voorkomen en de laatste levensfase te herwaarderen.
Overig (zoals heikele punten en pers)	<p>Beschikbaarheid en gebruik stoffen voor zelfdoding (QenA)</p> <ul style="list-style-type: none"> - In de actualiteit hebben verschillende situaties gestaan waarbij bepaalde stoffen gebruikt of genoemd zijn voor zelfdoding. De ontwikkelingen rond de Coöperatie Laatste Wil, het tragische overlijden van Ximena (19) door een online bestelde stof zijn hier voorbeelden van. <p><u>Stoffen bij zelfdoding</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - verrijgbaar zijn. Zeker voor mensen die zich in een kwetsbare periode van hun leven bevinden. - U voert een verkenning uit naar mogelijke manieren om het gebruik van dergelijke stoffen voor zelfdoding tegen te gaan. Zoals u de Kamer al heeft toegezegd op 1 mei jl., zal u de Kamer voor de zomer informeren over de uitkomsten en vervolgstappen. - <p><u>Coöperatie Laatste Wil:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - - 5.2.1 - Het onderzoek loopt en hier kunnen geen uitspraken over worden gedaan. - De minister van JenV draagt politieke verantwoordelijkheid voor het OM.

Met opmerkingen [5.2.1]

	Wjsg
	[Redacted]
	[Redacted]
	[Redacted]
	[Redacted]
	[Redacted]

013

OPENBAAR MINISTERIE

Parket-Generaal

Aan M. Otte
Kopie aan [REDACTED]
Van [REDACTED]
Doorkiesnummer(s) 8867
Datum 18 februari 2018
Onderdeel BJZ
Onderwerp Kennismakingsgesprek bij minister De Jonge (VWS)
20 februari 2018

Memo

Deze memo is ter voorbereiding van uw kennismakingsgesprek met minister VWS Hugo de Jonge. U vindt hieronder achtereenvolgens informatie over de minister, de (kabinets)standpunten en enkele onderwerpen waarover de minister mogelijk begint

---

Over minister Hugo de Jonge

Buiten reikwijdte

Memo

Datum 18 februari 2018

Onderwerp Kennismakingsgesprek bij minister De Jonge (VWS) 20 februari 2018

Pagina 2/5

Buiten reikwijdte

(kabinets)standpunten

- De minister heeft tijdens het vragenuurtje aangegeven de ontwikkeling rond het poeder van CLW ongewenst te vinden en mogelijk zelfs strafbaar (zie bijlage 1 voor het verslag van het vragenuurtje).
- In het coalitieakkoord "*vertrouwen in de toekomst*" is een paragraaf gewijd aan medisch-ethische vraagstukken. Vermeldenswaardig daaruit is dat het kabinet voornemens is onderzoek te laten starten naar "de omvang en omstandigheden" van de groep mensen voor wie de WTL onvoldoende soelaas biedt in de ogen van betrokkenen (bedoeld wordt de voltooid-levenproblematiek). De regering wil een "brede discussie" faciliteren over het waardig ouder worden, de reikwijdte en toepassing van de huidige euthanasiewetgeving en het onderwerp voltooid leven. Afhankelijk van de uitkomsten zal het besluiten over initiatiefwetgeving. Aanleiding was het rapport van de cie. Schnabel (4 februari 2016) dat weer aanleiding was voor Kamerlid Dijkstra voor het in consultatie geven van een concept-initiatiefvoorstel voor levensbeëindiging van mensen die nu niet voldoen aan de criteria van de Euthanasiewet. Daarnaast wil het kabinet de uitvoering van de aanbevelingen van het manifest "*Waardig ouder worden*" ter hand nemen. Het gaat om het manifest van Gert-Jan Segers, Jan Slagter (bestuurder Omroep MAX) en Manon Vanderkaa (directeur KBO-PCOB).

5.1.2i

CLW (Coöperatie Laatste Wil)

De CLW, met in het bestuur o.a. oud NVVE directeur Petra de Jong, is zoals u weet voorstander voor het beschikbaar stellen van een zelfdodingsmiddel aan iedere volwassene die dit wenst. Daarin gaan ze een stap verder dan de NVVE die op hun site aangeven dat zij "*een optimale uitvoering van de euthanasiewet*" nastreven (en derhalve binnen de kaders van de wet blijven).

Memo

Datum 18 februari 2018

Onderwerp Kennismakingsgesprek bij minister De Jonge (VWS) 20 februari 2018

Pagina 3/5

Op verzoek van CLW heeft u, 20 september 2016, met twee bestuursleden gesproken. Zij verzochten het OM medewerking te verlenen aan het legaal verstrekken van zelfdodingsmiddelen het kader van een "proeftuin" (hun argumenten zijn te vinden op <https://www.laatstewil.nu/wp-content/uploads/2016/09/argumenten-voor-proeftuin-laatstewilmiddel.pdf>). U heeft kort samengevat aangegeven dat het OM wetten handhaaft, een dergelijk gedoogbeleid niet mogelijk is en heeft de CLW naar de wetgever verwezen. De CLW heeft nadien niet stil gezeten en beschikt kennelijk over een, aldus CLW, legaal middel dat tot de dood kan leiden (een conserveringsmiddel). Voor de lancering ervan, heeft CLW het OM nog verzocht om een gesprek. Doel was geïnformeerd te worden over de strafbaarheid. Het College heeft dit gesprek afgehouden 5.2.1

Volgens NRC zouden inmiddels 300 CLW-leden over het middel beschikken. CLW spreekt dit overigens tegen op hun website.

Juridisch

Zelfdoding is niet strafbaar, hulp bij zelfdoding (of aanzetten daartoe of het leveren van middelen) wel (art. 294 Sr). Aangenomen wordt, op grond van jurisprudentie, dat het geven van *algemene* informatie niet strafbaar is (evenmin bieden van morele steun). Onder strafbare vormen van 'hulp' vallen bijvoorbeeld het geven van gerichte instructies, het verrichten van handelingen die de zelfdoding makkelijker maken (denk aan het mengen van middelen, dingen klaarzetten enz.).

5.1.2c, 5.1.2i Woo

buit
en
reik
wijdte
e

Memo

Datum 18 februari 2018

Onderwerp Kennismakingsgesprek bij minister De Jonge (VWS) 20 februari 2018

Pagina 4/5

buiten reikwijdte

[Redacted text block]

[Redacted text block]

buiten reikwijdte

[Redacted text block]

[Redacted text block]

[Redacted text block]

Buiten reikwijdte

Buiten reikwijdte

[Redacted content]

(Parket-Generaal)

Van: [redacted] - BD/DJOA/IBOZ [redacted] @minvenj.nl>
Verzonden: maandag 4 september 2017 15:16
Aan: [redacted] (PaG Den Haag)
Onderwerp: RE: Antw: Antwoord Nieuwsuur CLW
Bijlagen: 1. Oplegnota.V1.docx; 2.5spreektekst.V1.docx; 3.QenAs.V1.docx; 4.Bericht Nieuwsuur.docx; 5.Artikel 294.Sr.rtf; 6.Kamervragen.2008.pdf; 7.Kamervragen.2013.pdf

Hoi [redacted]

Graag zsm jouw aan- en/of opmerkingen! Dank!
Groet,

senior adviseur

T +31 6

E [redacted] @minvenj.nl

.....
Ministerie van Veiligheid en Justitie

Directoraat-Generaal Rechtspleging en Rechtshandhaving
Directie Juridische en Operationele Aangelegenheden
Afdeling Juridische, Bestuurlijke en Operationele Zaken

Turfmarkt 147 | 2511 DP | Den Haag | N19
Postbus 20301 | 2500 EH | Den Haag | 070- [redacted]
www.rijksoverheid.nl/venj

Van: [redacted] (PaG Den Haag) [mailto:[redacted]@om.nl]

Verzonden: maandag 4 september 2017 13:05

Aan: [redacted] - BD/DJOA/IBOZ

Onderwerp: FW: Antw: Antwoord Nieuwsuur.CLW

Een ieder die een ander behulpzaam is bij zelfdoding is strafbaar. Dit staat in artikel 294 lid 2 van het Wetboek van Strafrecht. Op grond van de jurisprudentie wordt aangenomen dat daarvoor meer nodig is dan het enkel verschaffen van algemene informatie. Het zal dus afhangen van de concrete omstandigheden van het geval of de Coöperatie Laatste Wil zich met hun voorgenomen werkwijze schuldig gaat maken aan een strafbaar feit. Het Openbaar Ministerie wil daarover vooraf geen uitspraken doen. De wegging en waardering van deze omstandigheden is uiteindelijk ook aan de rechter voorbehouden. Het OM kan niet bevestigen of het betreffende conserveermiddel inderdaad legaal verkrijgbaar is, alleen al omdat niet bekend is om welk middel het gaat. Voor een onderzoek door het OM naar het betreffende conserveermiddel is dan ook geen enkele aanleiding.

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u bestemd is. Als u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen. Het Openbaar Ministerie aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

Openbaar Ministerie

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. The Netherlands Public Prosecution Service accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Netherlands Public Prosecution Service

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen. De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

Ministerie van Veiligheid en Justitie

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

de Minister van Veiligheid en Justitie

**Directoraat-Generaal
Rechtspleging en
Rechtshandhaving**
Directie Juridische en
Operationele
Aangelegenheden

Turfmarkt 147
2511 DP Den Haag
Postbus 20301
2500 EH Den Haag
www.rijksoverheid.nl/venj

Contactpersoon

5.1.2a

T 06

Datum

4 september 2017

Ons kenmerk

x

nota

Mondelinge vraag over het bericht 'Coöperatie laatste wil vindt middel voor levensbeëindiging'

Doel

U voor te bereiden op de aankondiging van de mondelinge vraag van het lid Van der Staaij (SGP) over het bericht 'Coöperatie laatste wil vindt middel voor levensbeëindiging' (Nieuwsuur, 1 september).

Het bericht

Het artikel van Nieuwsuur gaat in op de melding van de coöperatie Laatste Wil dat zij een middel gevonden hebben dat minder dan 10 euro zou kosten en binnen dertig tot zestig minuten tot de dood leidt. Het middel is legaal en wordt wijdverbreid gebruikt en geproduceerd, aldus de coöperatie.

Punt van aandacht

Strafbaarheid

Artikel 294 van het Wetboek van Strafrecht bepaalt dat hij die opzettelijk een ander bij zelfdoding behulpzaam is of hem de middelen daartoe verschaft een strafbaar feit pleegt, indien de zelfdoding volgt. Enkel voorlichting kan nooit strafbaarheid opleveren; de zelfmoord moet concreet zijn gevolgd. Bij de vraag of iemand behulpzaam is geweest of middelen heeft verschaft zoals bedoeld in artikel 294, tweede lid, van het Wetboek van Strafrecht, gaat het erom of diegene het door zijn handelen voor de ander mogelijk of gemakkelijker heeft gemaakt om zichzelf te doden (HR 18 maart 2008, LJN BC4463). De beantwoording van de vraag of de verstrekking van informatie, in dit geval welk middel ingenomen zou kunnen worden, aan een individueel persoon die zich suïcideert, in combinatie met bijkomende gedragingen en/of feiten en omstandigheden, onder de reikwijdte van artikel 294 Wetboek van Strafrecht valt, hangt in belangrijke mate af van de omstandigheden van het geval. De weging en waardering daarvan is aan de (feiten)rechter voorbehouden, zoals de Hoge Raad heeft bepaald. Het Openbaar Ministerie wil daarover vooraf geen uitspraken doen.

Het middel

Het OM kan niet bevestigen of het betreffende conserveermiddel inderdaad legaal verkrijgbaar is, alleen al omdat (nog) niet bekend is om welk middel het gaat. Voor een onderzoek door het OM naar het betreffende conserveermiddel is dan ook geen enkele aanleiding.

Beleid

Het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport bepaalt het suïcidepreventiebeleid. Voor nadere vragen hieromtrent kunt u dan ook doorverwijzen naar de Minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Afstemming

De spreektekst en Q&A's zijn afgestemd met het OM en VWS.

Bijlagen

2. Spreektekst
3. Q&A's
4. Bericht Nieuwsuur 'Coöperatie laatste wil vindt middel voor levensbeëindiging' (1 september 2017)
5. Artikel 294 van het Wetboek van Strafrecht
6. Kamervragen 2008, over een gids met adviezen voor zelfdoding
7. Kamervragen 2013, over de coöperatie Laatste Wil

**Directoraat-Generaal
Rechtspleging en
Rechtshandhaving**
Directie Juridische en
Operationele
Aangelegenheden

Datum
4 september 2017
Ons kenmerk
x

Spreektekst

- Het beleid van de overheid is erop gericht zelfdoding en suïcidaliteit zo veel mogelijk te voorkomen.
- Het strafrecht speelt hier pas als *ultimum remedium* een rol in.
- Artikel 294 lid 2 van het Wetboek van Strafrecht bepaalt dat een ieder die een ander behulpzaam is bij zelfdoding strafbaar is.
- Op grond van de jurisprudentie wordt aangenomen dat daarvoor meer nodig is dan het enkel verschaffen van algemene informatie.
- Daarbij is er volgens artikel 294 enkel sprake van strafbaarheid indien zelfdoding ook daadwerkelijk volgt.
- Het zal dus afhangen van de concrete omstandigheden van het geval of de coöperatie Laatste Wil zich met haar voorgenomen werkwijze schuldig gaat maken aan een strafbaar feit.
- Ik wil daarover vooraf geen uitspraken doen / Op dit moment zijn er onvoldoende feiten voor het OM om een onderzoek in te stellen naar de coöperatie Laatste Wil.

015c

Het bericht 'Coöperatie laatste wil vindt middel voor levensbeëindiging'

Q&A

Vraag: Is het handelen van de coöperatie Laatste Wil strafbaar?

Antwoord:

- Een ieder die een ander behulpzaam is bij zelfdoding is strafbaar.
- Dit staat in artikel 294 lid 2 van het Wetboek van Strafrecht.
- Op grond van de jurisprudentie wordt aangenomen dat daarvoor meer nodig is dan het enkel verschaffen van algemene informatie.
- Het zal dus afhangen van de concrete omstandigheden van het geval of de coöperatie Laatste Wil zich met hun voorgenomen werkwijze schuldig gaat maken aan een strafbaar feit.
- Het Openbaar Ministerie wil daarover vooraf geen uitspraken doen. De weging en waardering van deze omstandigheden is uiteindelijk ook aan de rechter voorbehouden. // Op dit moment zijn er onvoldoende feiten voor het OM om een onderzoek in te stellen naar de coöperatie Laatste Wil.

Met opmerkingen

]:

graag jouw input.

Het bericht 'Coöperatie laatste wil vindt middel voor levensbeëindiging'

Q&A

Vraag: Wat is uw visie op het verschaffen van informatie over het middel aan mensen die zichzelf willen doden?

Antwoord:

- Gelet op het beleid van de rijksoverheid dat erop gericht is suïcide en ander suïcidaal gedrag zoveel mogelijk te voorkomen, acht ik het verschaffen van informatie over het middel aan personen die hun leven willen beëindigen ongewenst.
- Over de vraag of het handelen van de coöperatie Laatste Wil een strafbaar feit oplevert, laat ik mij niet uit.
- Voor nadere informatie, voornemens en maatregelen omtrent suïcidepreventiebeleid verwijs ik u naar de Minister van Volksgezondheid Welzijn en Sport.

Vraag: Dient het Wetboek van Strafrecht niet te worden aangescherpt wat betreft hulp bij zelfdoding?

Antwoord:

- Hoewel het geen gewenste ontwikkeling is dat informatie over het middel voor een breed publiek toegankelijk wordt gemaakt, staat, indien sprake is van een strafbaar feit, het reguliere strafrechtelijke instrumentarium ter beschikking.
- Artikel 294 van het Wetboek van Strafrecht bepaalt dat hij die opzettelijk een ander bij zelfdoding behulpzaam is of hem de middelen daartoe verschaft een strafbaar feit pleegt, indien de zelfdoding volgt.
- Op grond van de jurisprudentie wordt aangenomen dat het aanreiken van de medicatie of andere middelen om de zelfdoding mee te plegen of het nemen van de regie bij de zelfdoding strafbare hulp bij zelfdoding opleveren.
- Het geven van algemene informatie over zelfdoding of het verschaffen van boekjes of foldermateriaal hieromtrent wordt niet gezien als hulp bij zelfdoding.
- De vrijheid van meningsuiting, zoals neergelegd in artikel 10 EVRM en artikel 7 Grondwet, is een belangrijke pijler onder een democratische rechtsstaat. In het recht op vrijheid van meningsuiting is tevens het recht op informatiegaring besloten.
- Beperkingen die worden gesteld aan de vrijheid om informatie te vergaren gelden als een beperking op de vrijheid van meningsuiting. De vrijheid van nieuwsgaring wordt daarom in de jurisprudentie in het algemeen als een te beschermen grondrecht erkend.
- Ik zie op dit moment geen aanleiding om de strafbaarheid van artikel 294 Wetboek van Strafrecht uit te breiden.

Vraag: Is het als groep bestellen van het middel strafbaar?

Antwoord:

- Een ieder die een ander behulpzaam is bij zelfdoding is strafbaar.
- Dit staat in artikel 294 lid 2 van het Wetboek van Strafrecht.
- Op grond van de jurisprudentie wordt aangenomen dat het aanreiken van de medicatie of andere middelen om de zelfdoding mee te plegen of het nemen van de regie bij de zelfdoding strafbare hulp bij zelfdoding opleveren.
- Het geven van algemene informatie over zelfdoding of het verschaffen van boekjes of foldermateriaal hieromtrent wordt niet gezien als hulp bij zelfdoding.
- Het Openbaar Ministerie wil in dit geval vooraf geen mededeling doen over mogelijke strafbaarheid.
- De weging en waardering van deze omstandigheden is uiteindelijk ook aan de rechter voorbehouden.

Het bericht 'Coöperatie laatste wil vindt middel voor levensbeëindiging'

Q&A

Vraag: Wat doet de overheid om zelfdoding en suïcidaliteit te voorkomen?

Antwoord:

- Het beleid van de overheid is erop gericht zelfdoding en suïcidaliteit zo veel mogelijk te voorkomen.
- Voor nadere informatie, voornemens en maatregelen verwijs ik u naar de Minister van Volksgezondheid Welzijn en Sport.

Het bericht 'Coöperatie laatste wil vindt middel voor levensbeëindiging'

Q&A

Vraag: Kan de juridische rechtsvorm van de coöperatie worden ontbonden?

Antwoord:

- In het algemeen gesproken is een coöperatie een bij notariële akte als coöperatie opgerichte vereniging.
- Deze rechtspersoon moet zich blijkens de statuten ten doel stellen in bepaalde stoffelijke behoeften van haar leden te voorzien.
- Dit doet de coöperatie door het sluiten van overeenkomsten (anders dan van verzekering) met haar leden (art. 2:53 BW).
- Het is aan de rechter om in een concreet geval te beoordelen of een doelomschrijving van een coöperatie in overeenstemming is met de wet.
- Pas als dit niet het geval blijkt, is er de mogelijkheid om de coöperatie te laten ontbinden.

[Redacted] (Parket-Generaal)

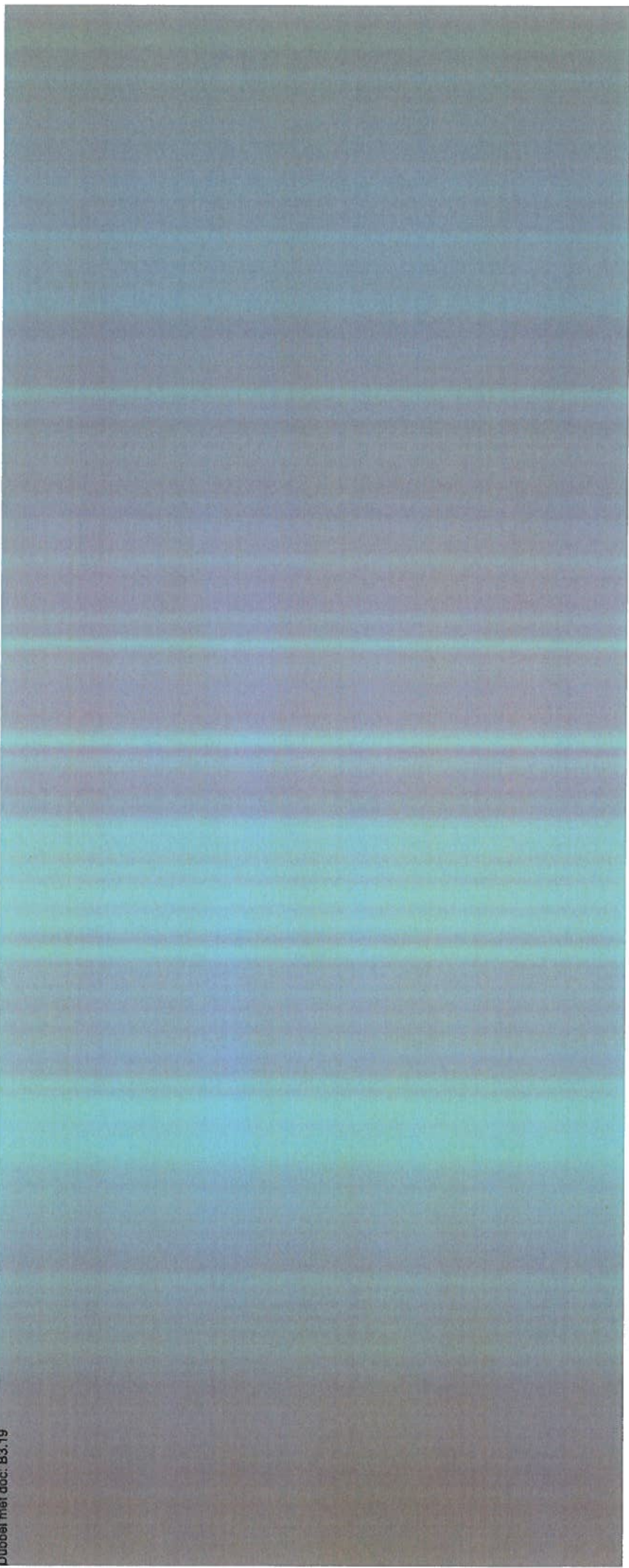
Van: [Redacted] (PaG Den Haag)
Verzonden: dinsdag 24 september 2019 16:54
Aan: [Redacted] - BD/DJOA/BOZ
CC: [Redacted] (PAG); [Redacted] (PaG Den Haag)
Onderwerp: CLW handleiding

Ha [Redacted]

Via voorlichting ontvingen we de handleiding. Jullie hebben vast ook interesse.

S.T.21 [Redacted]

Gr, [Redacted]

Van: [REDACTED] BD/DJOA [[mailto:\[REDACTED\]@minjenv.nl](mailto:[REDACTED]@minjenv.nl)]

Verzonden: maandag 20 januari 2020 16:54

Aan: Otte, M. (PAG Den Haag)

CC: [REDACTED] - BD/DBO

Onderwerp: FW: Gesprek met minister VWS

Geachte heer Otte, beste Rinus,

Het PaG heeft ons op maandag 13 januari jl. via een ambtsbericht gemeld dat het Openbaar Ministerie geen strafvervolgning instelt tegen de Coöperatie Laatste Wil. In het ambtsbericht staat daarnaast dat het Openbaar Ministerie de Coöperatie een waarschuwingsbrief zal sturen. De inhoud van deze brief is op 15 januari jl. aan ons gemeld. Daarbij is tevens aangegeven dat heden, maandag 20 januari, er een gesprek zal plaatsvinden tussen de minister van VWS en u.

De minister van Justitie en Veiligheid heeft kennis genomen van het verzoek van de minister van VWS om zich nader te laten voorlichten. De minister van Justitie en Veiligheid heeft aan de minister van VWS toestemming verleend om met het PaG te spreken, mits dit een informatieve toelichting betreft en geen inhoudelijke discussie.

Het leek mij goed u hiervan op de hoogte te stellen.

Met vriendelijke groet,

[REDACTED]

Van het bestuur

Geachte leden,

In deze nieuwsbrief geven wij u het laatste nieuws van de ontwikkelingen van de Coöperatie Laatste Wil (CLW). Wij praten u bij over de media-aandacht, geven de laatste stand van zaken over de inkoopgroepen en de uitnodiging van de Minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS).

Media

5.1.2i, subs 5.1.5 Woo

In de media wordt al lang gespeculeerd over welk middel de CLW het heeft als we spreken over "Middel X". Middel X is alleen in grote hoeveelheden legaal verkrijgbaar. Omdat je voor een zelfgekozen levenseinde [redacted] nodig hebt, zou de rest van de bestelling in de samenleving kunnen gaan zwerven. Inkoopgroepen stellen u in staat om een veilige bestelprocedure te volgen en het middel veilig op te slaan. Leden bestellen gezamenlijk in inkoopgroepen zodat ieder een zodanige hoeveelheid van Middel X tot zijn beschikking heeft dat hij* daar alleen zijn eigen leven mee kan beëindigen. Vanwege dit belang voor de samenleving zullen wij de naam niet bekend maken en alles wat u erover leest is dus giswerk

5.1.2i, subs 5.1.5 Woo

Uit de casereports die wij hebben gelezen blijkt [redacted]. Dat is onafhankelijk van het lichaamsgewicht; medicijngebruik en pacemakers hebben geen invloed. Grotere hoeveelheden versterken de bijwerkingen.

Er zijn nog geen leden die via een inkoopgroep een middel X in huis kunnen hebben, want die inkoopgroepen zijn er nog niet geweest. De eerste zijn pas eind april/begin mei. De kop in de NRC 8 februari jl. gaf een verkeerd beeld alsof een

Bij een (poging tot) zelfdoding

Wij kunnen ons heel goed voorstellen dat een (bijna succesvolle poging tot) zelfdoding een ingrijpende gebeurtenis is in het leven van de familie en andere naasten.

De CLW laat zich niet in met de overwegingen van een ander om de dood te verkiezen boven het leven. Dat is niet altijd makkelijk en tegelijkertijd is dat een gevolg van het besef dat wij niet kunnen treden in de overwegingen die iemand maakt om zich het leven te willen benemen en de context waarin dat plaatsvindt. Anders en persoonlijker gesteld: iemand heeft een sterke overtuiging om niet verder te willen leven en wil zich een verder leven besparen. Hij* is kennelijk aan het einde van zijn lijden en zover dat hij een einde aan dat lijden wenst door niet meer verder te willen leven. Wij begrijpen heel goed dat dit bij de naasten als een enorm dilemma overkomt: je zou zo graag je

deel van de Leden Middel X al in huis zouden hebben. Dit beeld is in een latere editie gecorrigeerd.

5.1.2i, subs 5.1.5 Woo

Wij zijn goed gevorderd om het project wetenschappelijk te laten begeleiden, zodat we een onafhankelijk te beheren gegevensbestand kunnen opbouwen van de ervaringen met middel X.

Project Inkoopgroepen

Ruim 1.000 mensen hebben zich voor de eerste ronde van de inkoopgroepen ingeschreven. De inschrijving is gesloten.

Het wachten is nu op de kluisjes waarvan de eerste zending eind april bij de leden wordt afgeleverd.

De inkopers kunnen aan het werk met het bestellen van het middel X voor deze eerste groepen.

De voortrekkers zijn bestellers van Middel X die de taak op zich nemen om inkoopgroepen bijeen te brengen. Zij uitnodigen de leden uit voor regionale bijeenkomsten en zijn beschikbaar voor vragen.

In april zal een volgende groep leden worden uitgenodigd voor deelname aan Inkoopgroepen. De grote van deze groep is afgestemd op het aantal beschikbare kluisen en vindt plaats in volgorde van lidnummers en de ingangsdatum van het lidmaatschap. Let wel, voor veel leden die een half jaar lid zijn zal dit langer duren. U krijgt vanzelf een uitnodiging.

Leden die geen mail gebruiken krijgen de uitnodiging per post toegestuurd. Op basis van de ervaringen van de eerste ronde werken we aan een verbetering van de aanmeldprocedure.

Voor de duidelijkheid: het heeft geen zin om u eerder aan te melden voor een inkoopgroep. Er vindt bij iedere sluitingsdatum van de aanmeldprocedure een controle plaats op de inschrijvingen. Uw aanmelding wordt verwijderd wanneer u nog niet bent uitgenodigd. Eventuele betalingen worden gereserveerd of op verzoek geretourneerd.

dierbare bij je hebben en hij vindt dat hij eruit moet stappen omdat het lijden teveel wordt.

Een logische vervolgvraag lijkt ons: wat voor soort verder leven zou de betrokkene in zijn beleving hebben gehad en waarom zou je dat willen voorkomen? Wiens tragedie is het? In hoeverre redeneer je vanuit jouw perspectief en wensen om je dierbare om je heen te hebben en in hoeverre respecteer je zijn keuze om niet verder te willen? Hoe draaglijk is zijn lijden als je zelfbenoemde redding de ruimte krijgt?

Wij begrijpen goed dat dit lastige vragen zijn. Vanuit de benadering van de CLW gaat het over een lastige situatie voor de familie en betrokkenen. Over het geheel van onze inmiddels bijna 22.000 leden kunnen we wel aangeven, dat dit de uitzonderingen zijn: de meeste mensen willen middel X in huis voor de rust en om zich er niet meer zo mee bezig te hoeven houden. Dat maakt de fixatie minder, het hoofd leeg en geeft ruimte en energie aan nieuwe activiteiten. Wij verwijzen naar de uitzending van EenVandaag van 1 maart 2018 waarin twee leden zich in die zin uitlaten.

Wij hopen duidelijk te maken dat autonomie zich niet voltrekt in volstrekte eenzaamheid en

Afspraak met de Minister van VWS

Het gesprek met Minister Hugo de Jonge van VWS staat gepland op vrijdag 23 maart. Het bestuur zal de bedoeling van de autonome route toelichten, de Minister uitnodigen om deze route samen in een proeftuin vorm te geven en vragen beantwoorden.

CLW in EenVandaag, 1 maart

"Leden Coöperatie Laatste Wil willen geen overheidsbemoediging". Om het programma terug te zien, volg [deze link](#).

"Doodgaan is niet makkelijk!"

Stuk van Petra de Jong op de website. Om het te lezen volg [deze link](#).

Algemene Leden Vergadering

Deze wordt gehouden op zaterdagmiddag 26 mei in de Jaarbeurs in Utrecht. U zult bijtijds de uitnodiging en de stukken ontvangen.

Welkom nieuwe leden

Het ledenaantal van de CLW blijft toenemen. Inmiddels zijn we bijna aan de 22.000! Hartelijk welkom voor die leden die voor het eerst een Nieuwsbrief ontvangen.

Op de website www.laastewil.nu treft u onder het kopje "Filmpjes" en "FAQ" algemene informatie. Wanneer u inlogt via MijnLW kunt u voorgaande nieuwsbrieven lezen onder het kopje "CLW nieuws".

Met vriendelijke groeten,

Jos van Wijk
Petra de Jong

afgezonderdheid, maar dat voor ons autonomie het sluitstuk is van een gesprek in de eigen kring waarin het besluit om niet verder te willen leven met de omringende dierbaren en behandelaars kan worden gedeeld en gevoerd met respect voor de opvattingen en de uitkomst van de gesprekken. Betrokkene maakt dan zijn eigen afweging en zijn eigen besluit en dat is autonoom. Dat het een pijnlijk besluit is vanwege de liefde die je voor diegene voelt en dat het een aankondiging is van het daaropvolgende gemis, is dan onomkoombaar, diep ingrijpend en een voorbode van de rouw.

Wij hopen oprecht dat onze reactie tot steun en relativering is.

)* Waar "hij" staat kan ook "zij" worden gelezen.

Nieuw boekje van Gert R. Rebergen: "Hoe niet protesteren".

Boekje van Gert R. Rebergen te bestellen bij bol.com, volg [deze link](#).

Coöperatie Laatste Wil

Postadres:

[REDACTED]

Mailadres: post@laatstewil.nu

Tel.: [REDACTED]

Bank: NL27 RABO 0318 2231 04

Web: www.laatstewil.nu

Klik [hier](#) als u deze mail niet goed kunt lezen
Klik [hier](#) als u geen emailnotificaties meer wilt ontvangen

Bijlage 1 (CLW handleiding, ontvangen via media)

Informatiepakket Laatstewilmiddelen

Informatiepakket

1 september 2019

Informatiepakket laatstewilmiddelen

De Coöperatie Laatste Wil (CLW) heeft zich ten doel gesteld een levenseinde in eigen regie mogelijk te maken voor volwassenen (18 jaar en ouder) door het voor hen beschikbaar zijn van een legaal verkrijgbaar, veilig en humaan laatstewilmiddel. Eén en ander binnen de mogelijkheden van de wet.^[1] Dat maakt dat de CLW geen middelen verschaft en zich beperkt tot het delen van informatie die uit openbare bronnen voortkomt.

Precies twee jaar na het publiekelijk bekend maken van Middel X als legaal verkrijgbaar, veilig en humaan laatstewilmiddel, op 1 september 2017, ([Nieuwsuur 1 september 2017](#)) wordt dit informatiepakket over laatstewilmiddelen verstrekt. Na de uitzending zijn heel veel mensen op zoek gegaan naar middel X. Dat heeft tot onveilige en ongewenste situaties geleid. Dit informatiepakket is gericht op de veiligheid van de persoon, de naasten en de samenleving. Lees a.u.b. het hele informatiepakket door.

Keuzemogelijkheden aan het eind van het leven

Aan het eind van het leven kan iedereen keuzes maken. Kiezen voor de manier van sterven die het beste bij iemand past. Die keuzes zijn afhankelijk van de persoonlijke omstandigheden. Iemand die geen speciale wensen en opvattingen heeft, kan het levenseinde op een natuurlijke manier op zich af laten komen. Er zijn echter ook andere mogelijkheden.

Medische route

Als iemand ziek is, en een arts heeft die bereid is om mee te werken, kan een euthanasieverzoek worden gedaan. Als iemand al in de stervensfase is, kan de arts palliatieve sedatie starten of eerder al een andere medische beslissing nemen waardoor het leven niet verlengd wordt. Hierbij is het echter steeds de arts die de beslissing neemt.

Hulpverleners route

Iedere hulp bij zelfdoding is verboden ([wetboek van strafrecht artikel 294, zie bijlage 2](#)). Of het nu gaat om verschaffen van dodelijke middelen, het dekseltje los draaien, het aanreiken of het behulpzaam zijn bij het innemen. In het verleden zijn diverse mensen veroordeeld tot gevangenisstraffen vanwege hulp bij zelfdoding. Alleen een arts wordt vrijgesteld van strafvervolging, mits deze zich aan de zorgvuldigheidseisen houdt zoals vastgelegd in de euthanasiewet (Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding). Een officiële hulpverlenersroute bestaat (nog) niet, er is wel een initiatiefwet in voorbereiding door D66.

Autonome route

Levensbeëindiging in eigen regie betekent zonder toetsing of hulp van anderen een eind maken aan het eigen leven. De Coöperatie Laatste Wil richt zich op deze route. Het gaat de CLW daarbij om de beschikbaarheid van legale, veilige, humane middelen en om een sfeer van openheid en transparantie waarin de eigen regie kan worden waargemaakt. Iedere gruwelijke zelfdoding die kan worden vermeden is er één. Iedere oudere die de rust ervaart door een laatstewilmiddel in huis te hebben is er één.

Levensbeëindiging in eigen regie

Hierna volgen verzorgings- en veiligheidsmaatregelen die een persoon kan nemen als deze levensbeëindiging in eigen regie overweegt.

Besluitvorming

Veel mensen willen autonoom beslissen over hun eigen levenseinde. Dat betekent dat men na alle raadplegingen bij dierbaren, derden en behandelaars het besluit zelf wil nemen en onafhankelijk in de uitvoering wil zijn van derden. Het is geen lichtzinnig besluit: mensen hangen aan het leven. Zie ook [bijlage 3: Doodgaan is niet makkelijk](#).

Veel mensen vinden rust in het zelf beschikbaar hebben van een laatstewilmiddel. Een veelgemaakte opmerking is, dat men dan niet meer voortdurend aan het verkrijgen van het middel hoeft te denken en de aandacht en energie op andere zaken kan richten. Daarmee heeft niet een ander, maar betrokkene daadwerkelijk zelf, controle over het toekomstig leven. Zij zullen het middel niet direct en misschien wel nooit nemen. [Zie het artikel van Huib Drion in NRC](#).

Daarnaast zijn er mensen die weloverwogen met het middel hun leven willen beëindigen. Het is voor deze mensen belangrijk zich te realiseren dat anderen, ook naasten, vaak niet zien dat zij niet verder willen leven. Als zij erover spreken met naasten zullen die vaak negatief of afwijzend reageren. Het is goed om desondanks toch het gesprek aan te gaan. Geef anderen de argumenten en overwegingen om niet verder te willen leven en maak ook ruimte voor de argumenten van anderen.

Voorbereiding

Wacht niet met het treffen van voorbereidingen tot het levenseinde echt aan de orde is. Een aantal documenten kunnen worden verzameld en ingevuld. De bestaande documenten zijn zorgvuldig samengesteld en juridisch getoetst. Persoonlijke teksten daarin zijn van toegevoegde waarde.

- **Behandelvebod:** in het behandelverbod verbiedt u derden (artsen) u tegen uw wil te behandelen, bijvoorbeeld als men u stervend aantreft. Dit is een wettelijk vastgelegd recht (Wet op de Geneeskundige BehandelingsOvereenkomst, WGBO).
- **Vrijwaringsverklaring:** is uw verklaring dat u autonoom heeft gehandeld en uw nabestaanden en getuigen bij uw levenseinde in eigen regie geen hulp hebben geboden, anders dan dat zij voor steun en troost aanwezig waren.

Ook al is er een ondertekende vrijwaringsverklaring, toch zal er bij zelfdoding altijd onderzoek naar de doodsoorzaak worden gedaan. U kunt ervoor zorgen dat het duidelijk is dat u documenten vrijwillig heeft gemaakt door ook (video) beeldmateriaal te maken, bijvoorbeeld met uw smartphone. Zie [bijlage 4: Vrijwaringsverklaring](#) bij levensbeëindiging in eigen regie.

Het is van belang dat u uw verzekeringspolissen bekijkt op eventuele uitsluitingen van een uitkering voor overlijdensrisico ingeval zelfdoding. In veel gevallen wordt niet uitgekeerd als binnen twee jaar na het aangaan van de verzekering zelfdoding plaats vindt.

Voorzorgen

Zorg dat derden niet betrokken zijn bij de uitvoering van uw levenseinde in eigen regie. De autonome route betekent *Zelf Beschikken en Doen*. Zorg dat duidelijk is, dat u alles zelf en vrijwillig heeft gedaan (video beeldmateriaal). Leg vast hoe gehandeld moet worden na uw overlijden, wie gewaarschuwd moeten worden, waar het restant van de middelen naar toe moet en dergelijke. Vermeld welke middelen u heeft gebruikt, waar het eventuele restant is en geef aan dat die middelen dodelijk zijn. Laat weten dat u niet gereanimeerd wil worden. Plak daartoe eventueel een brief op de toegangsdeur.

Uitvoering

Neem alle stappen goed door voor het ten uitvoer brengen van het voornemen het leven zelf te

beëindigen. Zijn alle documenten geschreven en ondertekend? Zijn alle middelen ter beschikking? Wanneer en hoe wilt u gevonden worden? Wie zijn erbij? Allemaal vragen die vooraf gesteld moeten worden.

Zelfdoding is een niet-natuurlijke dood. De locatie van de zelfdoding is een plaats delict, hetgeen betekent dat er altijd onderzoek zal plaats vinden. Onderzoek wordt uitgevoerd door politie en door een forensisch arts, voordat het lichaam vrijgegeven wordt. Ook de naasten zullen worden verhoord. Attributen die met de zelfdoding te maken hebben zullen in beslag worden genomen voor onderzoek.

Wees ervan bewust dat er in de nacht en in het weekend minder specifieke deskundigheid aanwezig is bij de politie en het OM, waardoor getuigen (nabestaanden) in een extra belastende omstandigheid kunnen komen te verkeren (zwaailichten, verhoor, belemmeringen van de rouw).

Rol naasten

Bij besluitvorming

Als iemand vertelt dat hij of zij een eind aan het leven wil maken reageren naasten daar veelal afwijzend op. Dit maakt dat de persoon die niet meer wil leven zich minder zal uiten over het onderwerp zelfdoding. Het is voor naasten beter om te luisteren en door te vragen. Luister waarom iemand niet meer verder wil leven en vraag hoe die zich dat heeft voorgesteld. Vraag hoe en wanneer diegene de zelfdoding wil uitvoeren en van wie de aanwezigheid gewenst is. Vraag of alle voorzorgsmaatregelen zijn genomen en ook of en hoe de zaken na het overlijden geregeld zijn.

Bij uitvoering

Hulp bij zelfdoding is strafbaar, maar troost en morele steun geven mag. Vaak wordt gezegd dat het verplicht is om iemand in nood te helpen. Dat is waar, maar nooit tegen iemands wil. Aanwezig zijn bij de zelfdoding is dus niet strafbaar, zolang iemand maar 'op zijn handen blijft zitten'. Er zijn geen argumenten waarom een naaste niet aanwezig mag zijn bij een zelfdoding, zolang vaststaat dat het om een vrijwillige daad gaat. Govert den Hartogh, ethicus, geeft dat duidelijk aan in het stuk: [Art 294 voltooid leven \(Hoe verder na Schnabel\) \(bijlage 5.\)](#).

Helpen om het iemand 'comfortabel' te maken mag natuurlijk. Een hand vasthouden, het voorhoofd wissen en dergelijke zijn troostend en dus toegestaan.

Het kan zijn dat iemand braakt, zweet, trekkingen krijgt, met de ogen rolt, een snurkende en/of stokkende ademhaling krijgt. Dit zijn verschijnselen waarmee doodgaan, ook natuurlijk sterven, gepaard kan gaan. Blijf kalm. Het kan enige tijd duren voordat iemand is overleden.

Na afloop

De plaats van overlijden is een plaats delict. Raak niets aan, verplaats geen dingen. Bel de huisarts met de mededeling dat u denkt dat uw naaste is overleden. Alleen een arts mag de dood vaststellen. De arts zal na het constateren van de dood een gemeentelijk lijkschouwer inschakelen. Met de lijkschouwer wordt ook politie ingeschakeld. De aanwezigen bij het overlijden zullen worden verhoord en de bewijzen worden in beslag genomen. De officier van justitie zal worden gevraagd of het lichaam mag worden vrijgegeven als vast staat dat het om een zelfdoding gaat en niet om moord. Pas als het lichaam is vrijgegeven kunt u de begrafenisondernemer inschakelen. Omdat het heel belangrijk is te leren van de ervaringen is een formulier opgesteld dat nabestaanden (anoniem) kunnen invullen. [Bijlage 6. Meldingsbrief overlijden in eigen regio.](#)

Laatstewilmiddel

Eisen

Een laatstewilmiddel moet humaan, snelwerkend, veilig en betrouwbaar zijn. Betrouwbaar houdt in dat het zeker dodelijk moet zijn. Er moet ook geen tegengif beschikbaar zijn. Het moet weinig

bijwerkingen hebben. Verder moet het verkrijgen en het in bezit hebben legaal zijn.

Materialen

5.1.2i en subs. 5.1.5 Woo

Natuurlijke gifstoffen

5.1.2i en subs. 5.1.5 Woo

Geneesmiddelen

5.1.2i en subs. 5.1.5 Woo

Chemische middelen

Informatie verstrekken over dodelijke middelen is toegestaan en gebeurt veel. Op internet en in boeken zijn uitgebreide handleidingen te vinden. Zie hiervoor bijvoorbeeld 'Handboek De Vredige Pil' van Philip Nitschke en Fiona Stewart en 'Uitweg' van Boudewijn Chabot en Stella Braam. In dit informatiepakket wordt alleen verwezen naar openbare bronnen. In 'Handboek De Vredige Pil' is een hoofdstuk opgenomen over chemische middelen. Hierbij worden genoemd 5.1.2i. Alle drie deze middelen zijn dodelijk bij voldoende inname. Ze werken snel en zijn legaal verkrijgbaar. Ze hebben echter ook allemaal minder prettige bijwerkingen.

5.1.2i en subs. 5.1.5 Woo

- Werking

5.1.2i en subs. 5.1.5 Woo

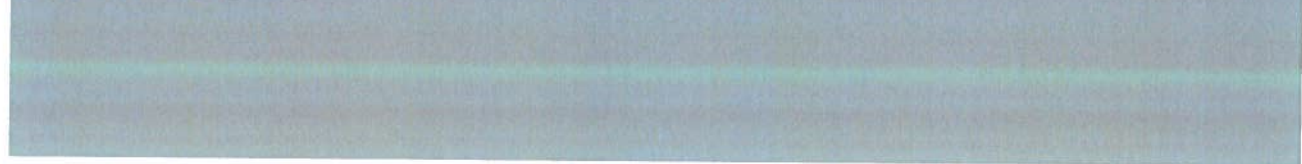

5.1.2i en subs. 5.1.5 Woo

- Bijwerkingen

5.1.2i en subs. 5.1.5 Woo

- Innemen

5.1.2i en subs. 5.1.5 Woo

- Ervaringen

5.1.2i en subs. 5.1.5 Woo

- Bewaren en vernietigen

5.1.2i en subs. 5.1.5 Woo

---

[1] Zie artikel van Paul Mevis in bijlage 1

[2] MSDS: sodium azide. Mallinckrodt Baker. 2008-11-21. MSDS S2906

[3] Prudent Practices for Disposal of Chemicals From Laboratories, 1991, p.87-88

Literatuur en bronnen

“Handboek De Vredige Pil”, Philip Nitschke en Fiona Stewart

“Uitweg”, Boudewijn Chabot en Stella Braam

www.nvve.nl

www.deeinder.nl

www.eenwaardiglevenseinde.nl

Exit International (Australië)

Levenseinde Informatieforum (België)

Recht op waardig sterven (België)

Dignitas (Zwitserland)

Life Circle (Zwitserland)

Link naar [Nieuwsuur 1 september 2017](#)

Artikel van mr Paul Mevis over art. 294 WvS

Artikel van mr Cees van Oort met commentaar op art. 294 WvS

Link naar MSDS

Link naar Wikipedia

Interview op YouTube uit 2001 van Hans Trompetter met Huib Drion n.a.v. zijn artikel in NRC “Het zelfgewilde levenseinde van oude mensen”, ongeveer 10 jaar na het verschijnen ervan.

This is the End, een website met een overzicht van documentaires en films. Deze site is een initiatief van de NVVE en is ontstaan uit het Film & Documentaire Festival THE END, dat begin 2012 plaatsvond in Pathé Tuschinski Amsterdam.

Bijlagen

1. P.A.M. (Paul) Mevis, 'Over de randen van de euthanasiewetgeving', DD2016/35.
2. Commentaar op Wetboek van Strafrecht art. 294 (Strafrecht) Mr C. (Cees) van Oort
3. "Doodgaan is niet makkelijk", Dr P.M. (Petra) de Jong, CLW, oktober 2017
4. Vrijwaringsverklaring inzake autonoom handelen bij levensbeëindiging in eigen regie
5. Art 294 voltooid leven (Hoe verder na Schnabel), Govert den Hartogh[1], NEDERLANDS JURISTENBLAD – 1-4-2016 – AFL. 13
6. Meldingsbrief overlijden in eigen regie
7. 5.1.2i en subs. 5.1.5 Woo
[Redacted]
8. 5.1.2i en subs. 5.1.5 Woo
[Redacted]
9. 5.1.2i en subs. 5.1.5 Woo
[Redacted]

DOODGAAN IS NIET MAKKELIJK

[Redacted text]

reeds openbaar: <https://laatstewil.nu/doodgaan-is-niet-makkelijk/>

[Redacted text]

[Redacted text]

[Redacted text]

[Redacted text]

[Redacted text]

[Redacted text]

[Redacted text]

reeds openbaar

[Redacted text block]

[Redacted text block]

[Redacted text block]

[Redacted text block]